

UBAYDULLOYEV HUSAN TO‘LQIN O‘G‘LI

O‘zbekiston Respublikasi bank-moliya akademiyasi magistri

Annotatsiya: *Maqolada O‘zbekiston Respublikasi tijorat banklarida ichki audit tizimini takomillashtirish masalasi o‘rgalinib va tahlil qilinib, ular bo‘yicha kerak fikr mulohazalar va takliflar beriladi. Jumladan, Tijorat banklarida aktivlar sifatini tasniflash va ular bo‘yicha ehtimoliy yo‘qotishlarni qoplash zaxiralari ichki auditini takomillashtirish borasida takliflar beriladi.*

Kalit so‘zlar: *tijorat banklari, ichki audit, aktivlar sifati, zaxira, taklif, fan, texnologiya.*

Abstract: *In the article, the issue of improving the internal audit system in commercial banks of the Republic of Uzbekistan is studied and analyzed, and necessary comments and suggestions are given. In particular, suggestions are given on the improvement of the internal audit of the asset quality classification and potential loss compensation reserves in commercial banks.*

Key words: *commercial banking, internal audit, asset quality, reserve, supply, science, technology.*

Аннотация: *В статье рассмотрен и проанализирован вопрос совершенствования системы внутреннего аудита в коммерческих банках Республики Узбекистан, даны необходимые мнения и предложения. В частности, даются предложения по совершенствованию внутреннего аудита классификации качества активов и резервов на возмещение потенциальных убытков в коммерческих банках.*

Ключевые слова: *коммерческие банки, внутренний аудит, качество активов, резерв, предложение, наука, технологии.*

Kirish.

O‘zbekistondagi tijorat banklari faoliyatini tashkil etish va yuritishda bank barqaror faoliyati ko‘rsatishi, operatsiyalarning qonuniyligi,

ma'lumotlarning ishonchliligi hamda boshqa bir qator sabablar tufayli ichki auditni samarali tashkil etish va samaradorligini aniqlash muhim hisoblanadi. Chunki ushbu operatsiyalar eng avvalo bank faoliyatini samarali tashkil etish va ortiqcha xarajatlarga yo'l qo'ymaslik, bankning samarali ishlashini tashkil etishga bog'liqdir. Bugungi kunda jahonda va yurtimizda bank tizimi sohasini rivojlanayotganligini ko'rishimiz mumkin. Bunga ta'sir qilayotgan omillardan biri ilm fan egalarining ilmiy izlanishlari hisoblanadi. Shu boisdan olib qarasak tijorat banklarida ichki audit tizimini rivojlantirish muhim masalalardan biridir. Endi izlanish olib borayotgan mavzuyimiz haqida to'xtalsak. Tijorat banklari aktivlar sifatini tasniflash va ular bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarni qoplash zaxiralari ichki auditini takomillashtirish masalasi dolzarb masalalardan biridir.

Ichki audit tizimi takomillashtirish banklarga bo'lgan mijozlarning va investorlarning ishonchi oshishiga xizmat qiladi. Hamda bankning barqaror bo'lishiga ta'sir ham qiladi.

Adabiyotlar tahlili

MDHda, jumladan, Rossiya amaliyotida tijorat banklarida ichki audit vazifalari va auditni o'tkazish haqida qisqacha ma'lumot keltirilgan. Ichki audit tekshiruvini o'tkazishga kirishayotgan vaqtda, birinchi navbatda, bank balansining haqqoniyligiga ishonch hosil qilish kerak. Sarens (2009) samarali nazorat muhitini yaratishda ichki auditning dolzarbligiga e'tibor qaratdi. Uning ta'kidlashicha, bank operatsiyalarining ortib borayotgan murakkabligi talab qiladi. Murakkab ichki nazorat tizimlari va ichki auditlar ushbu tizimlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Gwilliam va El-Hadad (2008) ichki ishlarda xavfga asoslangan yondashuvni qabul qilish muhimligini ta'kidladilar. Ularning fikricha, tijorat banklari o'ta dinamik va tavakkalchilik muhitida ishlayotganligi sababli, riskga asoslangan ichki audit yondashuvi auditorlik harakatlarining bankning risk profiliga mos kelishini ta'minlaydi.

Arena, Arnaboldi va Azzone (2010) tomonidan olib borilgan tadqiqot korxonada riskida ichki auditning rolini ta'kidlaydi. Ularning tadqiqotlari banklarning ichki audit bo'limlari qanday tavakkalchilik katalizatori bo'lishi mumkinligini

ko'rsatadi. Shunday qilib, eng keng qamrovli ta'riflardan biri Soyer (2003) tomonidan berilgan bo'lib, u ichki audit tizimli, ichki auditorlar tomonidan tashkilot ichidagi turli operatsiyalar va nazoratni xolis baholash, moliyaviy va operatsion ma'lumotlar to'g'ri va ishonchli, korxonaga uchun xavflar aniqlanadi va minimallashtiriladi, tashqi qoidalar va qabul qilinadigan ichki siyosat va tartiblarga rioya qilinadi, qoniqarli ish mezonlari bajariladi, resurslardan samarali foydalaniladi va iqtisodiy va tashkilotning maqsadlariga samarali erishiladi, barchasi rahbariyat bilan maslahatlashish maqsadida va uchun tashkilot a'zolariga boshqaruv mas'uliyatini samarali bajarishda yordam berish o'rinlidir. Institutsional asosda muhitni hisobga olgan holda, samarali ichki auditning ta'sirini baholash uchun ko'plab standartlardan foydalanish mumkin degan xulosaga kelish mumkin.

Ushbu tadqiqot tadqiqoti ichki auditni baholash orqali baholaydigan empirik dalillarni taqdim etish orqali yuqoridagi tadqiqotlarni kengaytiradi. Ichki nazorat tizimining tarkibiy qismlari (COSO hisobotida tasvirlangan). Yuqoridagilarga muvofiq, beshta o'zaro bog'liq komponentlar (yoki mezonlar) quyidagilardir: (Rezaee, 1995; Konrath, 1996; Yang va Guan, 2004): Atrof-muhitni nazorat qilish, xavflarni baholash, nazorat faoliyati, axborot va aloqa, monitoring. Xususan, nazorat muhiti uning munosabati va siyosatini aks ettiradi. Xo'jalik birligida ichki auditning ahamiyati bilan bog'liq holda boshqaruvni to'g'ri tashkil etish muhimdir. Bir tomondan, nazorat muhiti ta'sir qiladi. Boshqa tomondan, iqtisodiy birlikning tarixi va madaniyati tadbirkorlik faoliyatiga keng ta'sir qiladi. Ichki nazorat va vijdonli boshqaruvga ijobiy va qo'llab-quvvatlovchi munosabatni o'rnatadigan tuzilgan (Aldridge va Kolbert, 1994).

Xavfni baholashga kelsak, bu tegishli xavflarni aniqlash va tahlil qilishdir, deb da'vo qilish mumkin. Demak, nazorat faoliyati siyosat, tartib va mexanizmlardir, rahbariyatning ko'rsatmalarini amalga oshiradi (Hevesi, 2005). Yuqoridagilarga muvofiq, bir tomondan axborot va aloqa komponent tegishli ma'lumotlarni tegishli shaklda va muddatlarda aniqlash, qo'lga kiritish va uzatishni anglatadi. Moliyaviy hisobot maqsadlariga erishish (Aldridge va Kolbert, 1994), boshqa tomondan, samarali aloqalar bo'lishi kerak. Keng ma'noda ma'lumotlar tashkilot

bo'ylab pastga, bo'ylab va yuqoriga oqadi. Nihoyat, ichki ma'lumotlar odatda qabul qilinadi. Vaqt o'tishi bilan tizimning ishlash sifatini baholash uchun nazorat tizimlarini kuzatish kerak. Demak, monitoring orqali shunday bo'ladi. Audit natijalari va boshqa ko'rib chiqishlar tezda hal qilinishini ta'minladi (Rezaee va boshq., 2001).

Xavflarni muhokama qilish va qarorlar qabul qilish jarayonlariga xavf-xatarlarni hisobga olishni integratsiyalash orqali boshqarish talab etiladi. Ichki audit tuzilishi nuqtai nazaridan, Cohen va Sayag (2010) kabi olimlar buning muhimligini ta'kidlaydilar. Ular ichki audit funksiyasi bo'lishi kerak, deb ta'kidlaydilar. So'nggi ishida Prawitt, Smith, and Wood (2009) yaxshi tuzilgan tizimning muhimligini ta'kidladi. Ularning ta'kidlashicha, qoidalar kuchayayotgan muhitda yanada qat'iyroq va moliyaviy operatsiyalar yanada murakkab, ichki auditning ishonchli funksiyasi hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Mamlakatimiz iqtisodchi-olimlari bosh bank yoki filiallar faoliyatini audit tekshiruvdan o'tkazilganda, quyidagi masalalarni yoritib berishi lozim deb biladilar: 1) O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchiligiga va Markaziy bankning me'yoriy hujjatlariga rioya qilinishi; 2) Bosh bank yoki filialning iqtisodiy-me'yoriy ko'rsatkichlarini, mablag'larning yetarliligi, likvidliligini, aktivlar sifatini; 3) kreditorlar va omonatchilar oldidagi o'z majburiyatlarini bajara olayotganini; 4) banklarning depozit, kredit, pul muomalasi, hisob-kitob, kassa, valyuta va boshqa operatsiyalari bo'yicha o'tkazilgan amallarning to'g'ri va asoslanganligi; 5) ichki nazorat ahvolini, to'g'ri tuzilib, tegishli joylarga taqdim etilayotganini; 6) xodimlarning ijro intizomini; 7) filial rahbarlarining bank ishining qay tarzda tashkil qilinganini hamda bank daromadlarini oshirish va xarajatlarni kamaytirish borasida olib borayotgan ishlarni aniqlashdan iboratdir.

Auditorlik tekshiruvlari uchun muhim masala audit jarayonida tanlash hisoblanadi. Ushbu masalada iqtisodchi-olim U.O.Saxobov tomonidan ilmiy izlanishlarida auditorlik faoliyatida muhim hisoblangan auditorlik tanlovni chuqur o'rganib, auditorlik tanlov mohiyatining zarurligi, uning kelib chiqishi hamda asosiy muammolarini yoritib berdi. "Auditorlik tanlovi" bu – hisob schetlardagi qoldiqlar va schetlar bo'yicha oborotlar haqqoniyligi, hamda ichki

nazorat tizimining ishonchligini aniqlash uchun jami elementlarni 100% dan kamroq tekshirish jarayoni hisoblanadi. Bundan tashqari, auditorlik tekshiruv va tanlov turlari, tanlovning hisob-kitob riski metodikasi, bank kredit portfelini hisoblash metodikasi batafsil tahlil qilingan. Kredit faoliyatining bank auditini o'tkazishda tanlov jarayonini avtomatlashtirish uchun "Audit sampling" dasturiy ta'minoti yaratildi. Bu esa, o'z navbatida, audit xizmati tekshiruv jarayonining tezkor va aniq ma'lumotlari hamda auditorlik isbot-dalillarini olish imkoniyatini beradi.

Iqtisodchi-olim N.Karimov tomonidan tijorat bankining barqarorligini baholashda auditning tutgan o'rni tahlil qilingan va tijorat banklaridagi ichki audit tizimi faoliyati xorijiy amaliyot va xalqaro tajribadan kelib chiqqan holda xalqaro ichki audit standartlaridan foydalanish kerakligi asoslab berilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqola doirasida amalga oshirilgan tadqiqot ishini o'tkazishda tijorat banklaridan olingan ma'lumot-larni xalqaro standartlar bilan ko'rsatkichlarini solishtirish, taqqoslash, induksiya, deduksiya, pozitivizm, ekspri-mentlar va so'rovnomalar, natijalarni tanlanmadan populyasiyaga qarab umumlashtirish, svod tahlili va boshqa usullardan foydalanildi. Banklarda moliyaviy hisobotlarini audit qilish jarayonini shakllantirish, ayniqsa konsolidasiyalashgan moliyaviy hisobotini tuzish jarayonida foydalaniladigan turli shakldagi hisobot shakllari, ularni auditida auditning xalqaro standartlaridan foydalanilgan va ularning natijasida moliyaviy hisobotlarni xalqaro talablarga moslab taqdim qilingan va tijorat banklarining ichki audit amaliyotini tavsiflaydi. Ushbu tadqiqot ichki audit amaliyotini baholash uchun tavsifiy dizayndan foydalangan. Miqdoriy tadqiqot dizayn ma'lumotlarni yig'ish uchun yaratilgan. Ta'riflovchi tadqiqot - bu ma'lumot yig'iladigan tadqiqot muhitni o'zgartirmasdan, hech narsa manipulyatsiya qilinmaydi. Tavsifiy tadqiqot dizayni a sub'ektning xatti-harakatlarini kuzatish va tasvirlashni o'z ichiga olgan ilmiy usul unga har qanday tarzda ta'sir qilishdir (Bickman & Rog, 2007). Ushbu usul yoki tadqiqot turi odatda tafsilotlarni yig'ish uchun o'tkaziladi, chunki ishlatiladi. Mavjud hodisalarni oqimni oqlash uchun ma'lumotlardan foydalanish maqsadida

tavsiflash shartlar va imkon qadar faktlardan asosli umumiy xulosalar chiqarish kashf etilgan (Koul, 2006). Ushbu tadqiqot, shuningdek, tanlangan Efiopiya xususiy tashkilotida ichki audit amaliyotini baholashga yordam beradi. Tadqiqot loyihalari tadqiqot uchun rejalar va protseduralardir va qarorlarni keng taxminlardan tortib batafsilgacha qamrab oladi. Ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish usullari ham muhimdir (Kothari, 2004). Maqsadlar, bu ishda tavsiflovchi va tushuntirish tadqiqot loyihasidan foydalanilgan. Tushuntirish, tushunish va tushuntirish uchun tadqiqotning tushuntirish turi ishlatiladi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Ichki audit – bu tashkilot ichida amalga oshiriladigan mustaqil va obyektiv kafolat va maslahat beruvchi faoliyat bo‘lib, tashkilotning ish faoliyatini takomillashtirishga qaratilgan. Ichki auditning asosiy vazifasi bankning moliyaviy holatini, ichki nazorat tizimini va ish jarayonlarini tekshirish orqali xavflarni aniqlash va kamaytirishdir. Ichki audit faoliyati o‘zining qator vazifalariga ega. Bular quyidagilar: bankning moliyaviy hisobotlarini tekshirish va baholash; ichki nazorat tizimining samaradorligini baholash; bank faoliyatidagi xavflarni aniqlash va boshqarish; bankning amaldagi qonun hujjatlari va ichki qoidalariga rioya etishni nazorat qilish; tashkilotning samaradorligini oshirish. Bugungi kunda ichki audit faoliyatining rivojlanishi, bir qator ahamiyatli jihatlarni o‘z ichiga olmoqda. Xususan, xavflarni boshqarish – ichki audit faoliyati bankdagi moliyaviy va operatsion xavflarni aniqlash va boshqarish imkonini beradi. Bu esa bankning barqarorligini ta’minlaydi. Ishonchni oshirish – bank mijozlarining va investorlarning ishonchini oshiradi. Ichki audit orqali bankning moliyaviy holati va operatsiyalari haqida aniq va ishonchli ma’lumotlar taqdim etiladi. Samaradorlikni oshirish – ichki audit bankning operatsion samaradorligini oshiribgina qolmasdan, balki uning natijalari asosida bank faoliyatida yuzaga kelayotgan kamchiliklar aniqlanadi va ularni qanday qilib bartaraf etish bo‘yicha tavsiyalar beriladi. Qonunchilikka rioya etish – ichki audit bankning amoldagi qonun hujjatlariga rioya qilishni ta’minlaydi. Bu esa bankning yuridik xavflarini kamaytiradi. Ichki audit faoliyatining samaradorligini oshirish uchun quyidagi yo‘llar taklif etiladi: malakali kadrlarga

bo'lgan talab: ichki auditorlarning malakasini oshirish va ularni doimiy qayta tayyor-lash kurslarida o'qitish; axborot texnologiyalaridan foydalanish: ichki audit jarayonlariga zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish orqali audit jarayonlarini avtomatlashtirish; mustaqillik va obyektivlik holatlari: ichki auditorlarning mustaqilligini ta'minlash va ular faoliyatini tashqi bosimlardan himoya qilish; tashqi ekspertlar bilan o'zaro hamkorlik: zarur bo'lganda tashqi auditorlar va ekspertlar bilan hamkorlik qilish orqali ichki auditning sifatini oshirish. Har qanday biznes faoliyatida – moliyaviy xavflar va ularni boshqarish kabi muhim masalalar mavjud bo'ladi. Moliyaviy xavflar – bu moliyaviy operatsiyalar bilan bog'liq bo'lgan noaniqliklar va yo'qotish ehtimollari. Bu xavflar tijorat banklari faoliyatining ajralmas qismidir va ularni boshqarish moliyaviy barqarorlikni ta'minlash uchun muhimdir. Quyida asosiy moliyaviy xavflarning ba'zi ko'rinishlari keltirilgan, kredit xavfi: bu bank qarzdor tomonidan kredit majburiyatlarining bajarilmaslik xavfi. Bank qarzdorga kredit berib, qarzdor kreditni qaytarolmasa, bank zarar ko'radi. Likvidlik xavfi: bankning qisqa muddatli majburiyatlarini bajarishda moliyaviy resurslarning yetishmasligi xavfi. Bu xavf bankning likvid aktivlarining yetarli bo'lmasligi natijasida paydo bo'ladi. Foiz stavkasi xavfi: bozor foiz stavkalarining o'zgarishi bank aktivlari va passivlarining qiymatiga ta'sir qilishi xavfi. Bu bankning foiz daromadlari va foiz xarajatlariga ta'sir qiladi. Valyuta xavfi: valyuta kurslarining o'zgarishi bankning xorijiy valyutadagi aktivlari va passivlariga ta'sir qilishi xavfi. Operatsion xavf: bankning ichki tizimlari, jarayonlari yoki xodimlari bilan bog'liq bo'lgan xavf. Bu xavf, shuningdek, texnologik nosozliklar yoki xodimlarning xatolaridan kelib chiqishi mumkin. bozor xavfi: Bozor sharoitlari (masalan, narxlar, foiz stavkalari, valyuta kurslari) ning o'zgarishi bilan bog'liq xavf. Bu xavf moliyaviy bozorlarning o'zgarishidan bankning investitsiya portfeliga ta'sir qilishi mumkin. Moliyaviy xavflarni boshqarish pulni yo'qotish xavfini kamaytirishi, shuningdek, kompaniyalar omon qolishlarini, qarzlarni to'lashlarini va yomon kunlarni tejashlarini ta'minlashni xohlashadi. Buning uchun xatarlarni boshqarish juda muhimdir. Moliyaviy xavflarni boshqarish quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi. Diversifikatsiya - bankning investitsiya

portfelini diversifikatsiya qilish orqali xavflarni kamaytirish. Xedjing - moliyaviy instrumentlardan foydalanib, xavflarni kamaytirish (masalan, valyuta xedjlash yoki foiz stavkalari derivativlari). Ichki nazorat tizimlari: bankning ichki nazorat tizimlarini mustahkamlash va samarali audit jarayonlarini amalga oshirishdir. Risklarni monitoring qilish - doimiy ravishda moliyaviy xavflarni monitoring qilish va zaruriy choralarni ko'rish. Kredit siyosati - mijozlarga kredit berish jarayonida ehtiyotkorlik siyosatini yuritish va kredit qobiliyatini chuqur tahlil qilish. Tijorat banklari bozor iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi bo'lib, ularning muvaffaqiyati va barqarorligi ko'plab omillarga bog'liq. Bulardan biri bank boshqaruvi bo'lib, u tijorat banklarining boshqaruvi moliyaviy tashkilotlarning samarali faoliyat yuritishini ta'minlovchi asosiy omildir.

Ichki audit tizimini takomillashtirishda albatta ichki auditorlarning malaka darajasi ham katta rol o'ynaydi. Shuning ichki audit xodimlarini belgilangan muddatlarda ularni malaka darajasini oshirishga e'tibor qaratish lozim. Bank operatsiyalarini amalga oshiradigan har bir xodimning malaka darajasi ham muhimdir. Chunki ichki audit xodimlari barcha operatsiyalarni tekshirish uchun imkonikatlari bulmaydi. Albatta bunda bank rahbariyatining ichki me'yorlarni samarali ishlab chiqishlari ham zarurdir. Bir suz bilan aytganda har bil omilni sinchiklab o'rganish kerak.

1-rasm. Ichki audit samaradorligiga ta'sir qiluvchi omillar.

Ichki auditorning obyektivligi

Ichki auditorning faoliyati

Boshqaruv kengashining
taftish komissiyasi qo'llab
quvvatlash

Ba'zi chet olimlarning fikriga ko'ra, bank aktivlari auditini takomillashtirish uchun xalqaro auditorlik standartlariga qat'iy rioya qilish zarur. Bu auditning aniq va shaffof bo'lishini ta'minlaydi.

Yana bir yevropalik professor o'zining tadqiqotlarida bank aktivlarini audit qilishda zamonaviy texnologiyalarni qo'llashni tavsiya qiladi. Avtomatlashtirilgan tizimlar va data-analitika, audit jarayonlarini tezlashtirish va sifatini oshirishga yordam beradi.

Amerikalik bir auditor esa bank aktivlarining auditida risklarni aniq baholashning muhimligini ta'kidlaydi. Risklarni tahlil qilish va ularni oldini olish uchun yaxshilangan modellardan foydalanish, auditning samaradorligini oshiradi.

1-jadval. Rossiya federatsiyasida risk darajasiga qarab aktivlarni tasniflash.

Risk darajasi	Risk koeffitsiyenti	Aktivlarning risklilik darajasi
---------------	---------------------	---------------------------------

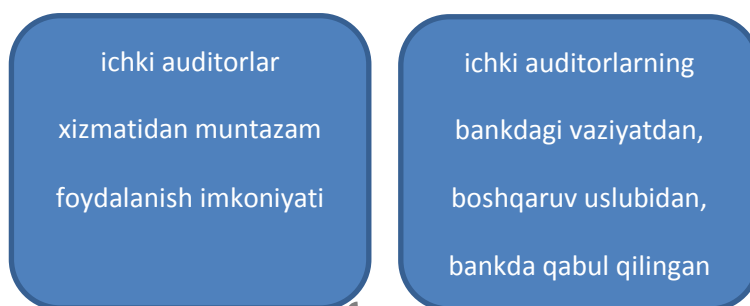
I	0% dan 2% gacha risk	0% - Rossiya bankidagi mablag'lar 2% - kassadagi mablag'lar
II	2% dan 20% gacha risk	Hukumat kafolati ostidagi kreditlar, davlat qimmatli qog'ozlari, mahalliy davlat organlari kafolati ostida berilgan kreditlar
III	20% dan 50 foizgacha risk	Norezidentlarining bankdagi erkin ayirboshlanadigan valyutada mablag'lari Ularning kafolati ostida berilgan kreditlar, banklararo kreditlar
IV	50% dan 100% gacha risk	Norezident banklardagi vakillik hisob varaqlaridagi cheklangan konvertatsiyalanadigan mablag'la
V	100% risk	Barcha qolgan aktivlar (nolikvid aktivlarga berilgan kreditlar, qimmatli qog'ozlar va h.k.)

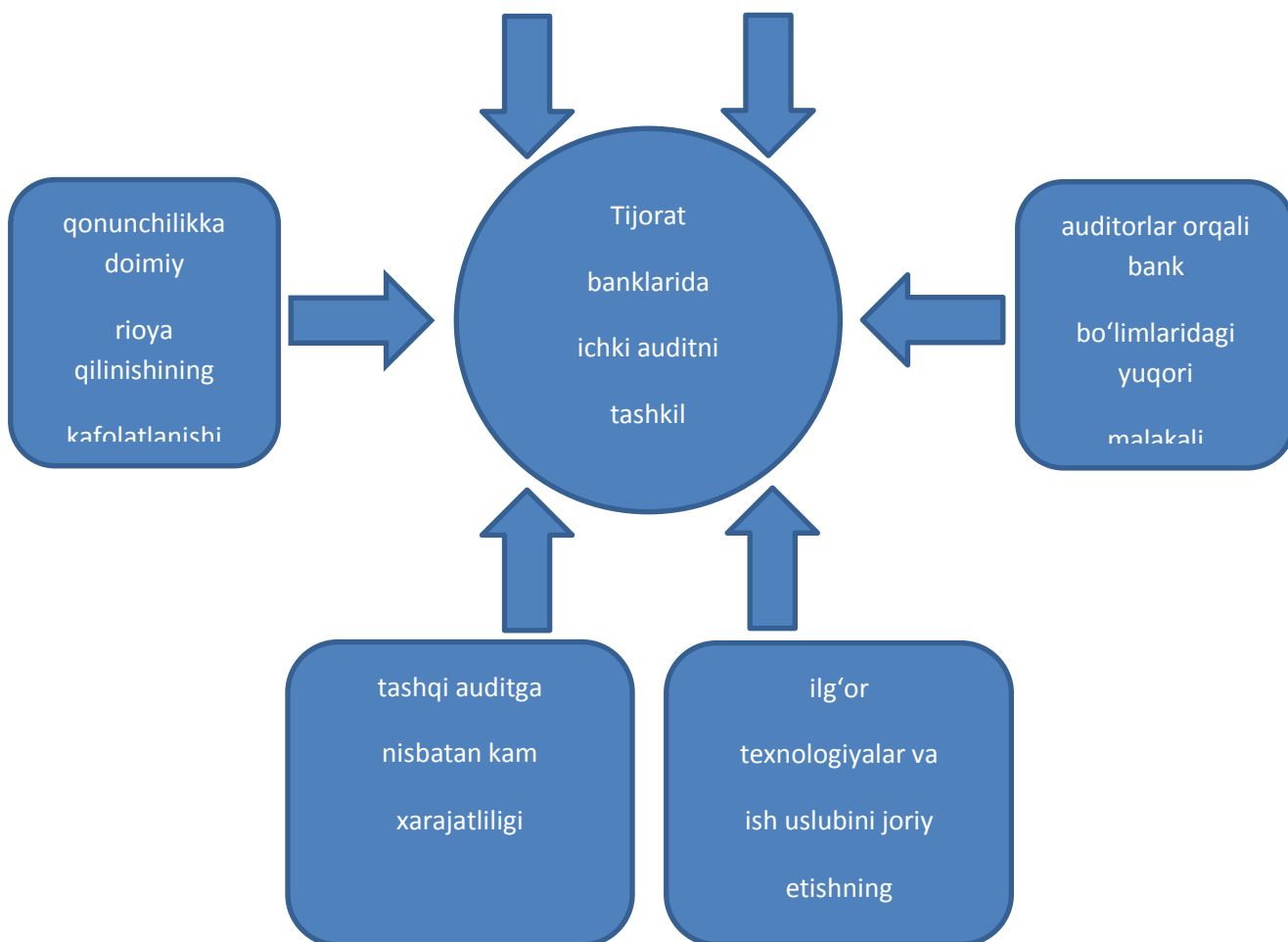
Ba'zi bir izlanuvchilar risklarni baholashda yangi metodologiyalarni va texnologiyalarni qo'llash zarurligini bildiradi. Bankning risk profili va xatarlarni tahlil qilish uchun ilg'or analitik vositalar talab etiladi.

Boshqa bir o'rganuvchilarning tadqiqotlarida, bank auditlarida texnologiyaning roli katta ahamiyatga ega ekanligi qayd etiladi. Masalan, blokcheyn texnologiyasi va sun'iy intellekt bank aktivlarini audit qilishda yuqori darajadagi shaffoflik va aniqlikni ta'minlashi mumkin.

Ayrim professorlar bank auditlarini yanada samarali qilish uchun texnologiyalardan foydalanishni tavsiya qiladi. Texnologik yechimlar audit jarayonini avtomatlashtirish va xatolarni kamaytirishga yordam beradi.

2-rasm. Tijorat banklarida ichki auditni tashkil qilishning afzalliklari.

Avstrayalik professorlar ichki nazorat tizimlarini yaxshilash va muvofiqlikni ta'minlash zarurati haqida gapiradi. U nazorat tizimlarining samaradorligini oshirish va bank aktivlarining to'g'riligini ta'minlash uchun yangilangan standartlarga rioya qilishni maslahat beradi.

Boshqa birlari esa bank auditida ichki nazorat tizimlarining ishonchligini oshirish uchun, tashkilotning ichki nazorat tizimlari va protseduralarini muntazam ravishda ko'rib chiqish va yangilash kerakligini bildiradi.

Shuningdek auditorlarning malakasini oshirish va ularni yangi metodologiyalar va texnologiyalar bilan tanishtirish zarurligini ta'kidlanadi. U auditorlarning doimiy ravishda professional rivojlanish uchun treninglardan o'tishi kerakligini belgilaydi.

Yana birlari banklarda audit malakalarini oshirish va auditorlarning tajribalarini kuchaytirish orqali audit sifatini oshirish kerakligini ta'kidlaydi. Auditorlarning yanada yaxshi bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi auditning samaradorligini oshiradi.

2-jadval. “Kapital bank” ATB moliyaviy holat to‘g‘risidagi hisobotning auditorlik riskini baholanishida audit amallariining tahlili (ming so‘m hisobida).

	Hisobotning moddalari	Moddadagi summalar	Muhimlilik darajasi	Auditorlik riski darajasi	Risk summasi
1	Pul mablag‘lari va ularning elementlari	145427,4	78,5	21,5	31233,9
2	Asosiy vositalar	427367,4	86,4	13,6	58121,9
3	Kredit qo‘yilmalari	1458367,5	90,5	9,5	138544,9
4	Mijozlarning talab qilib olingacha bo‘lgan schyotlardagi qoldiqlari	6982475,6	94,7	5,3	734288,0
5	Taqsimlanmagan foyda	452365,4	78,5	21,5	97258,5

Boshqa birlari bank auditlarida qonunchilik va me'yoriy talablarni qattiq rioya qilish zarurligini ta'kidlaydi. U banklarning audit jarayonlarini tegishli qonun va qoidalar asosida amalga oshirishi kerakligini belgilaydi.

Ba'zi izlanuvchilar ichki auditni takomillashtirishda qonuniy talablar va standartlarga to‘liq muvofiqlikni ta'minlash zarurligini ta'kidlaydi. Audit faoliyati me'yoriy hujjatlarni qat'iy qo‘llash orqali yanada ishonchli bo‘ladi.

Yuqoridagi fikrlar xalqaro olimlar va iqtisodchilarning bank aktivlarini ichki auditini takomillashtirish bo‘yicha umumiy tavsiyalarini ifodalaydi. Har bir bankning o‘ziga xos ehtiyojlari va sharoitlarini inobatga olish zarur, shuningdek, bu tavsiyalarni o‘z auditorlik amaliyotingizda qanday amalga oshirish mumkinligini baholash muhimdir.

Bank muassasasining barqaror ishlashi uchun jami aktivlar tarkibida yuqori likvidli aktivlarning taxminan 12-15 foizi bo'lishi kerak. Har bir tijorat banki o'z aktivlarining likvidligini yuqori darajada ushlab turish haqida g'amxo'rlik qilishi kerak, chunki likvidlik bank aktivlarini shakllantirishning eng asosiy tamoyillaridan biridir.

Xulosa va takliflar.

Xulosa qilib, tahlillardan taklif qilib aytishimiz mumkinki, tijorat banklari aktivlari tasniflashda ularning risk darajasi, iqtisodiy sharoitlar va sektor xususiyatlari, aktivning qaysi yo‘nalishga joylashtirilganligi, likvidliligi va boshqa jihatlarni hisobga olishni taklif qilaman. Aktivlar bo‘yicha ehtimoli zaxiralar yaratishda ularning likvidliligi, taminlaganligi, risk darajasi, aktivning bozor qiymatlari inobatga olish kerak. Hisob siyosati va ichki audit siyosati

xalqaro audit standartlariga muvofiq ravishda va inson omilining kamaytirish orqali ichki audit tizimini takomillashtirish mumkin.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, ichki auditni takomillashtirish uchun, tijorat banklari quyidagi jara-yonlarni amalga oshirishlari mumkin: 1.Ichki auditning obyektivligini ta'minlash: Ichki auditning obyektivligi va ishonchli bo'lishi uchun, uning muvofiqligini ta'minlash uchun auditorlar va ichki nazoratchilar tomonidan faol ishlaniishi kerak. Audit tashkilot-larining mustaqillik va maslahat berish huquqlarini saqlash juda muhimdir. 2.Ichki nazorat va monitoring tizimini kuchaytirish: Banklar ichki nazorat va monitoring tizimlarini kuchaytirish, ichki nazorat xizmatlarining faoliyatini kuzatib borish, risklarni identifikatsiya qilish va ularni boshqarish uchun muvofiqlikni ta'minlashga yordam beradi. 3.Ichki nazorat va monitoring jarayonlarini avtomatlashtirish: Tijorat banklari ichki nazorat va monitoring jarayonlarini avtomatlashtirish orqali xavfsizlikni oshirish, risklarni boshqarish va muvofiqlik darajasini oshirish-lari mumkin. 4.Ichki auditorlarning sertifikatlangan mutaxassisligini ta'minlash: Ichki auditorlar sertifikatlangan mutaxassislar bo'lishi kerak, ularning ichki auditni sifatli va samarali amalga oshirishlari uchun zarur bilim va ko'nikma-larga ega bo'lishi muhimdir. 5.Ichki auditning natijalariga oid ma'lumotlarni ko'rsatish: Ichki auditning natijalariga oid ma'lumotlarni bankning rahbariyati bilan bo'lishish, ularning takomillashtirilishi uchun zarur tavsiyalarni berish juda muhimdir.Bu jarayonlar tijorat banklarida ichki auditni takomillashtirish uchun muhim bo'lib, bankning samaradorligini oshirish, xavfsizlikni ta'minlash va qonunchilikni saqlashga yordam beradi. Ma'lumotlar tahlili va topilmalardan tadqiqotchilar quyidagi tavsiyalarga kelishdi. Hech qanday yagona yondashuv audit samaradorligini to'liq va iqtisodiy jihatdan samarali hal qila olmaydi. O'rganilayotgan sohadagi faollik, chunki bu unga yuqori darajada ta'sir qilishi mumkin bo'lgan bir nechta sabablarga ega. Umuman, samaradorligiga ta'sir qiluvchi ushbu turli xil o'zgaruvchilar va ularning o'zaro aloqalarini yaxshiroq tushunish auditorlik faoliyati samarali audit amaliyoti uchun maqsadli strategiyalarni ishlab chiqishga yordam berishi mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Суворова СП., Парушина Н.В., Галкина Е.В. С89 Международные стандарты аудита: учеб. пособ. — М.: ИД «ФОРУМ»: ИНФРА-М, 2007. - 320 с.
2. Ендовицкий, Д.А. Международные стандарты аудиторской деятельности: учеб. пособие для студентов вузов/ Д.А. Ендовицкий, И.В. Панина. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009.
3. Ивашкевич. В.Б. Практический аудит: учеб. пособие/ В.Б. Ивашкевич. М.: Магистр, 2007.
4. Мельник, М.В. Основы аудита: учеб. пособие/М.В. Мельник.-М.: Инфра-М, 2008.
5. Navro‘zova K., Otamurodov X., Qurbonov R.. Banklarda buxgalteriya hisobining milliy va xalqaro standartlari. O‘quv qo‘llanma. -T.: «Fanva texnologiya», 2015.
6. Z. Mamadiyarov T. Banklarni transformatsiya qilish sharoitida masofaviy bank xizmatlarini rivojlantirish: nazariya, amaliyot va xorij tajribasi. Monografiya. -T.: «Innovation rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021.
7. Ergasheva Sh. T. Mejdunarodnyye standartyfinansovoy otchetnosti. Uchebnik. –T.: TGEU, 2021 g. -305 str.
8. Sirojiddinov I. Q. Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlarining xo‘jalik amaliyotida qo‘llanishi masalalari. –Namangan, Usmon Nosir nashriyoti. 2022.
9. Hamdamov B.K. Auditning xalqaro standartlari. Darslik. –T.: «Iqtisod-Moliya», 2021.
10. Fayziyev Sh.N., Yuldasheva S.X. Mejdunarodnyye standarty audita. Uchebnik. –T.: TFI, 2020.
11. Auditing and Assurance Services: An Integrated Approach. 13th Edition. Alvin A Arens and others. Prentice Hall. 2009.
12. Aviso Legal Sobre nosotros. © 2009 – 2024.Global-rates.com es una iniciativa de Triami Media BV.
13. Federico I. Poli.Exdirector ejecutivo por Argentina en el BID (2018-2020) y economista UBA | @FIPoli27.

14. Z.Umarova “BANKLAR MOLIYAVIY BARQARORLIGINI BOSHQARISH USULLARI” “Экономика и социум”№3(118)-2 2024
www.iupr.ru.